

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1939**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1939

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Omslagets första sida med motiv från Kammakareverk-
staden på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista
sidan med en interiörbild från Glashyttan på Skansen
efter fotografi av Ateljé Wahlberg.*

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1939

ADLIGT NÖJE

TORNERING OCH RINGRÄNNING UNDER ÄLDRE VASATID

av Åke Meyerson

Mången skön häst man där framledde
med gyllene stycke och silke brädde
de herrar därå rida dust
och gjorde sig glädje och mycken lust.

Så lyder krönikans ord om den tornering, med vilken man firade Erik av Pommerns bröllop med prinsessan Filippa av England år 1406, och lika uttrycksfullt skildras, hur ridderskapet rände spärr vid Karl Knutssons bröllop i Stockholm år 1438. Utom dessa och några få andra litterära notiser äro vittnesbörden om torneringar i Sverige under medeltiden påfallande få: några kyrkmålningar, bland dem en valvmålning från Floda i Södermanland, som enligt inskriften skildrar Sven Fotlings strid med trollet, och en målad planka från Väte på Gotland. Folkvisans Sven Fotlings strid med trollet slutade visserligen betydligt blodigare än torneringar i allmänhet. Men riddarens utrustning är på målningen den för tornering karakteristiska: lansen med treuddig spets och tornerskölden av närmast rektangulär form med urtag för lansen.

Bland de makabra scenerna från Stockholms blodbad på det bekanta Padt-Bruggeska kopparsticket, bild 1, som återgår på ett original från 1524, ser man en tornering inför den nykrönte och belätne Kristian Tyrann. Knappast någon kröning, kungligt bröllop eller annan större hovfestlighet har saknat detta inslag. Emellertid nådde man i allmänhet i Sverige icke upp till de överdrivet rikt utvecklade tornerspel, som avhöllos vid de

kontinentala hoven. Gustav Vasas krönikör, Peder Swart, försummar icke heller att tala om kröningstorneringen 1528, där man varken sparade häst eller karl: "De rände väldeliga, ofta gingo hästarna på hasorna, på båda sidor ofta gingo slätt omkull, så att de räckte från sig alla fötterna. Dem höll inga stakar, där brast och small . . .", en beskrivning som får sin bästa illustration från någon av de vackert illuminerade bilderna av de kursachsiska furstarnas torneringar under 1500-talets början, bild 2, där konstnären träffande avbildat de tungt rustade ekipagens våldsamma sammanstötningar, bräckta lansar och oviga ryttares och hästars omilda kontakt med rännarplatsens mark. Gustav Vasa hyste emellertid ett ganska kyligt intresse för dylika upptåg, även om han enligt Per Brahes berättelse inrättade en fäktskola för den unga adelns krigiska fostran, där man också övade sig i "ridderliga övningar med rännande och stäckande". Bekant är också konungens överlåtande till sonen Erik av bestyren för bröllopfestligheterna vid prinsessan Katarinas bröllop 1559. Ett utmärkt tillfälle att visa sina talanger i detta avseende fick Erik vid kröningen år 1561. Berättelserna om denna äro också enstämmiga, då det gällt att framhålla den för vårt land säkerligen enastående prakt, med vilken torneringen dagen efter kröningen gick av stapeln. Den satte också djupa spår i medvetandet och dyker upp senast under Gustav IV Adolfs teatraliska tornerupptåg, då konungen givit kanslirådet Schering Rosenhane i uppdrag att samla uppgifter "utur historien om tornerspel och fester, som i Erik XIV:s tid kunnat vara givna".¹

Några detaljer från 1561 års kröningstornering förtjäna framhållas. Redan långt i förväg började man inför de förväntade uppsalaborgarnas ögon ställa i ordning tornerplatsen vid slottets södra sida. På ena långsidan byggdes en läktare, som till festdagen kläddes i rött, där drottningen, ädla jungfrur och utländska sändebud togo plats. Före torneringen buros deltagarnas sköldar och vapen runt banan, "härligen förmålade och

¹ Uppsala universitetsbibliotek, Ms L. 510. För denna uppgift tackar jag överintendenten friherre Rudolf Cederström.

Bild 1. Tornering i Stockholm vid Kristian Tyranns kröning 1520. Detalj av ett kopparstick av Padt-Brugge från 1600-talet, som dock återgår på ett nu förlorat träsnitt från 1524.

utstofferade". Den nykrönte Erik uppträdde själv "uti sitt fulla köritz (harnesk), det ganska väl ammelerat (etsat) var". Sedan trumpetsignaler givit tecken, inledde konungen den betydelsefulla dagen med en lycklig träffning, så att hans lans gick tvärt av. Det hela avslutades med "att alla tillika rände på varandra, halvparten på var sida". Olyckan att änkedrottning Katarinas broder Erik Gustavsson härvid bröt benet kunde ej minska feststämningen. Vid prisutdelningen följande dag fick konungen av sin sköna halvsystem Cecilia mottaga en pärlkrans virad med guldtråd, vid vilken hängde ett par handskar av guld. Dessa voro tillverkade av guldsmeden Hans Beijer, som också till detta tillfälle gjort ett svärd, en bräckskiva, en glaven, en fjäder, en stormhuva, alla av ädel metall och utdelade som pris vid denna tornering. Sju år senare vid kung Eriks fängslande lyckades hertig Karl lägga beslag på dessa små guldsmedsarbeten. Då varken någon påpasslig kopparstickare eller målare förevigat denna krönings-tornering eller något av den praktfulla utrustningen bevarats, är det endast några uppgifter ur räkenskaperna, som ge en ytterligare belysning däråt. Willam smed får sålunda betalt för en tillverkning av 75 "krönickor til tornerestakar", något som visar att man begagnat lansar med kluvna spetsar, sådana som synas å bild 2. Arbogamederna fingo arbeta för fullt med en beställning på 124 tornersvärd och konungen vände sig dessutom med sådana beställningar till stockholmsmästarna, svärdfejarna Hans von Holst, Casper, Anders och Petter samt knivsmeden Bengt. Erik snickare gjorde tornerstakarna, och den textila utrustningen anförtroddes åt Kristofer skräddare och hans gesäller, medan Dominikus fjädermakare gjorde fjädrar till hjälmprydnader (Räntekammarböcker i Kammararkivet). Även hantverkare i London och Antwerpen sattes i sysselsättning för detta tillfälle. Bland redovisningen över förstörda persedlar upptagas 12 tornerstakar klädda med "korenntafft och skillert", som konungen bräckt vid kröningen. Dylika rikt stofferade lansar återkomma på tornerbilder från kontinentens hov. En sådan klädd tornerstake skänkte Erik också ur sin rust-

Edem Anno hat Hertsog Hans zu Sachsen mit dem vormaligen
Kunstscheit zu Leipzig geschrieben: Der vormaligen Kunstscheit zu
Sachsen

ten.

Heinrich Drasch zu

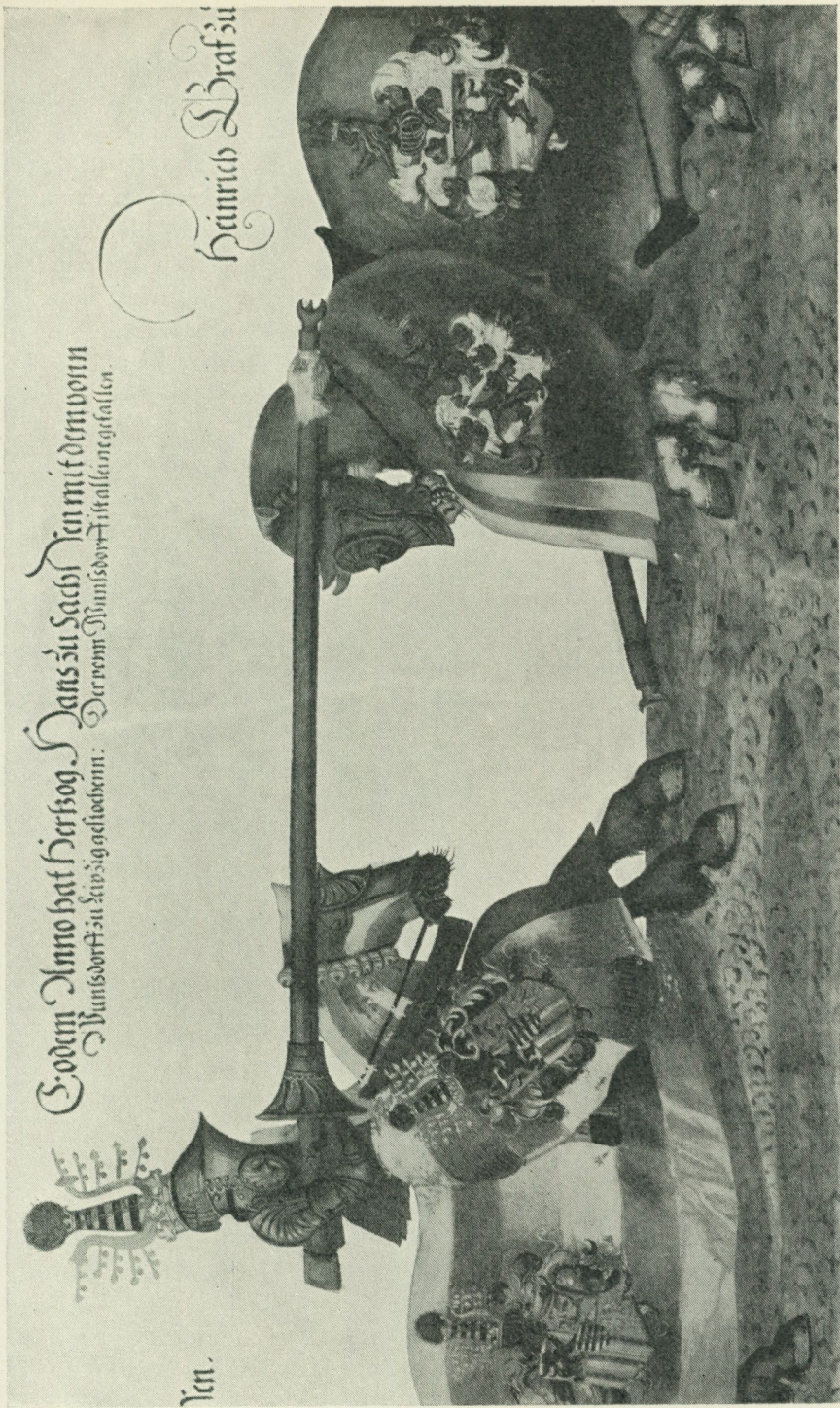

Bild 2. Tornering 1489. Observera den nästan överlastat rika utrustningen. Ur E. Haenel, Der sächsischen Kurfürsten Turnierbücher, Frankfurt a. M. 1910.

kammare åt sin betrodde diplomat Charles de Mornay till dennes bröllop år 1563 (Arkivräkenskaper i Krigsarkivet).

Rustkammarinventarier och andra redovisningar fylla ut den lucka som i fråga om äldre tornermaterial vidlåder våra samlingar. Rustningarna, "skrankeköritz", blanka eller "blomerade med fernissa", tillverkades i Arboga eller köptes från Tyskland. Under dessa bar man extra skyddskläder, vanligen av läder. Sämiskmakaren Hans på Norrmalm gör både "harniskehosor" och "harnisketröjor", och från 1500-talets slut ha vi under rubriken tornertyg upptagna kyller av sidenatlas med harniskeplåtar, axelskört stoppade med bomull, sammetsbyxor, fodrade med lärft och älghud m. m. På den textila utrustningen, som bars utanpå rustningen, och på hästen nedlades stor omsorg, och Eriks livskräddare Hans Bertelsson gjorde "ränneskört av gyllene silke med pärlbräm".

Bäst känna vi kanske till den textila utrustningen för tornering i Johan III:s rustkammare. År 1568 övertager han sin fångne broder Eriks fyra tornerstakar, "bedragne med guld och violbrun sendell", och 14 ränneskört av röd och vit silverduk, av brun, röd, vit eller blommerad gyllenduk eller av svart sammet, fodrade med vit atlas och försedda med guld och silverbroderier. Några "rustkappor" voro dessutom broderade "mitt uppå med två människobeläten".

En av Livrustkammarens praktfullaste rustningar, den s. k. Locknerrustningen, torde vara en tornerrustning från Johan III:s tid. Den upptages första gången i ett inventarium från 1587 — men är betydligt äldre — tillsammans med en enligt beskrivningen lika utsökt samling tornertäcken av olika slag, broderade med sentenser såsom: "Num nostro similis dolor" (Männe en smärta lik vår) över ett par oxar, eller "A fructibus eorum cognoscetis eos" (Av deras gärningar känner ni dem). Man hade tydligen under Johans tid nått den standard kontinentens furstar i allmänhet krävde.

På residenset i Nyköping förde hertig Karl ett allvarligt och strängt regemente. Han avstod från alla dyrbara hovfester men höll någon gång tornering, ringränning eller prisskjutning för

att roa sitt hov och hålla sina krigare i god form. Själv nämner han i sina almanacksanteckningar sådana händelser på sitt vanliga lakoniska sätt: "rände jag till krans" (24/5 1586), "rände jag till ring" (19/6 s. å.) eller "hölls torner" (11/10 1608).

Ett samlingsband med "Ordningar och protokoll" från dessa tillfällen har bevarats, som torde vara den bästa källa vi över huvud taget äga för 1500-talets tornerliv; nu förvaras det i riksarkivet, dit det kommit från Kungl. biblioteket 1883. Det bär von Engeströms exlibris. Av både protokollen och de citerade anteckningarna att döma deltog hertigen själv i dessa evenemang. Och de ståtliga tornerspel till häst och fots och ringrännningar, som anordnades vid hans bröllop med Maria av Pfalz i Heidelberg år 1579, ha tydligen lärt honom mycket i detta avseende. Nedanför slottet på en holme lät hertigen röja en plats för dessa övningar, som på en hundra år senare ritad karta fortfarande bär sitt betecknande namn: "Spele Platzen". Hertigens räntekammarböcker visa också, att hans vapenhantverkare vid slottet sysselsattes för tornerspelen. Silvester plåtslagare (= harneskslagare), den sedermera under Gustav Adolfs tid så kände och driftige rustmästaren Silves-

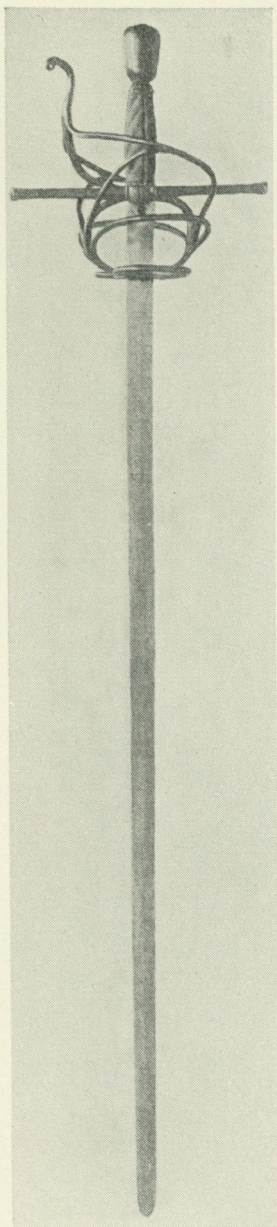

Bild 3. Karl IX:s tornersvärd. Livrustkammaren, inv.nr 1945.

ter Silvestersson, slog tornerharnesk, Mats vapensmed gjorde tornersvärd, till vilka Hans svärdfejare gjorde fästen och knoppar, medan Börje klensmed smidde "kronor till tornerstakar", det sista ett nytt exempel på att man vid tornering i Sverige vanligen använde kluvna lansspetsar.

År 1585 i februari hölls tornering i Nyköping. Första dagen till häst "över skranken", jämför bild 4, den följande till fots, även då med ett skrank, en barriär, mellan de stridande. Utmaningen hade riktats av tre anonyma riddare, Hector Conquestor, Ajax Inquietus och Achilles Conquestor, i vilket namnval man tycker sig spåra en början till den klassiska smakriktning, som på detta område nådde sin höjdpunkt under 1600-talets mitt. Enligt rådande principer fick endast en adelsman delta i torneringen. Straffet för en obehörig, som ställt upp, var att i full rustning men berövad sina vapen få rida på tornerplatsens inhägnad, bild 7, en tidig parallell till det straff, som ådömdes felande åkare eller lägre stadsbetjäning, nämligen att grensla den beryktade och fruktade trähästen.

Domarna antecknade deltagarnas sköldemärken och kontrollerade vapnen, jämför bild 6. Tre gånger rände man mot varandra med lans, då det gällde att antingen bryta denna mot motståndarens sköld eller att kasta honom ur sadeln, det senare ovanligt svårt genom törnerlansarnas kläna konstruktion. Sedan gick man tre gånger löst på varandra med svärd utan att byta häst. Hertigens eget tornersvärd finnes bevarat, bild 3. Det är försett med stumma eggjar och torde vara av svensk tillverkning (R. Cederström och G. Malmborg, Den äldre Livrustkammaren 1654, inv.-nr 1945). Likaså äga vi en hjälm ur hans rustkammare, som tydligen använts vid något upptåg, ringränning eller dylikt (förf. i LivRustKammaren I: 3).

Till fots gjorde man tre "drabbande med spets" (= lans) och fem "sträck" med svärd. Även här skilde ett skrank de tävlande åt. Stötarna och huggen utdelades ömsevis och motståndaren fick varken parera eller vika undan. Det var också förbjudet att stöda sig mot skranket eller slå under bältet, ej heller fick man lyfta hjälmvisiret för att hämta luft. Den bästa illustratio-

Bild 4. Skranktornering. Motståndarna rida mot varandra på ömse sidor om en barriär. Färglagt kopparstick ur Hans Wagner, Kurtze doch gegründte beschreibung etc., München 1568.

Bild 5. Tornering till fots över en barriär. Närmast kämpar man med lans, där bakom med svärd. Ur samma arbete som föregående.

nen till en dylik tävlan ger ett tyskt, färglagt kopparstick från 1568, bild 5, där man ser här omtalade tävlingsmoment. Med en dylik fottornering firades också barnsölet den 1 december 1584, då hertigens dotter Katarina döptes.

En nyttig övning i träffsäkerhet med lansen utgjorde ringrännarna, vilka krävde betydligt enklare anordningar än torneringarna. De levde också länge kvar och äga dessutom vissa paralleller och förbindelser med folkseden (S. Svensson, *Den skånska fastlagsleken "ta ringarna"*, Rig 1926, och v. Preradovic, *Das Ringelstechen von Sinj in Dalmatien*, Zeitschrift f. hist. Waffen- und Kostümkunde). Det gällde att i full galopp på lansen taga en ring, som hängde i en ställning. Vinnare blev den som tog de flesta ringarna. Den som däremot red "krans och kran omkull" fick en fördans med "stugukonan" bakom dörren och en narrkappa att bära ända tills han vid nästa ringränning visade sig skickligare. Det första priset bestod av en fördans med en skön och ädel jungfru och dessutom en pärlkrans eller annan klenod och ett stycke dyrbart tyg. I protokollen från dessa ringrännningar kunna vi avläsa deltagarnas skicklighet. Hertigen själv deltog med mycket växlande lycka, dock lyckades han undvika både narrkappan och fördansen med stugpigian.

För sina knektar ordnade hertigen dessutom prisskjutningar. Den 10 maj 1584 låter han kungöra: "Så efter det i dag är söndag och vilodag och på det att I icke måtten gå fåfänga eller falla uti dryckesmål och annan Guds förtörnelse, därföre och på det hans furstliga nåde må förnimma huru såsom var och en av eder kan bruka sin värja (=bössa) haver han eder alle till synnerlig gunst och på det att I eder öva måtte låtit uppsätta sex alnar engelskt och en ungersk florin, därom båda fänikorna skjuta måtte". Tio år senare följer en liknande skyttetävlan, då hela hovet deltagar tillsammans med slottets besättning. Nere på holmen på den förut omtalade speleplatsen hade man ställt upp två måltavlor, en på 250 stegs avstånd, på vilken man kvalificerade sig för de olika prisen. De som träffade denna tavla med alla tre skotten fingo fortsätta att tävla om första pris, två

Bild 6. Hjälmarna med sina hjälmtecken kontrolleras av domarna och ställas ut dagen före torneringen. Detalj av träsnitt i G. Ruxner, Anfang, Ursprung und Herkommen des Thurniers etc., Siemern 1532.

Bild 7. En obehörig, som sökt delta i torneringen, har upptäckts och straffas med att i full rustning få rida över tornerplatsens inhägnad. Ur samma arbete som föregående.

träffar berättigade till tävlan om andra pris o. s. v. Mot en mindre tavla på 100 stegs avstånd med en svart prick i mitten verkställdes sedan slutomgången. Man begagnade bössor med hjullåskonstruktion, och om bössan klickade tre gånger räknades detta som fullgjort skott. Det var förbjudet att stödja sig eller lägga an bössan mot något stöd. För att undvika alla olyckor, fick man inte spänna bössan förrän framme på skjutplatsen, och en trumvirvel utgjorde varningssignalen för dem som "skola akta uppå skotten", d. v. s. markörerna. Från denna skjutning förmåler protokollet att hertigen bommade alla skotten, medan hovjunkaren Henrik von Kalen med sina tre träffar vann första priset, 12 alnar silveratlas och tre slagna daler. Andre pristagare blev efter omtävlan med "stickskott" på den mindre tavlan drabanten Augustin Larsson. Protokollet slutar: "Om narrekappan sköts en lång stund och på sidlyckten (=till sist) då behöllt Willem Tufve henne och uppgick därmed på slottet".

Från Gustav Adolfs tid och senare ha vi ett betydligt rikare material, såväl arkivaliskt som av bevarade föremål, till torneringarnas historia. Gustav Adolf själv anordnade i sin ungdom kämpalekar på Djurgården, där det kring erövringen av snöskansar gick så hett till att tornerharnesken krävde vidlyftiga reparationer av harneskmakarna i Stockholm, Mårten Hindersson och Didrich. Rustkammarräkenskaperna från denna tid äro givande källor särskilt för de berömda bröllopstorneringarna 1620, för vilka de i Livrustkammaren bevarade begravningsrustningarna, liksom för övrigt det mesta där bevarade av 1600-talets tornermaterial, egentligen voro avsedda. Stormaktstidens hovliv var fyllt av festliga upptåg, ringränningar, kadriller och baletter, som dock ha större frändskap med de teatraliska tornerupptågen under gustaviansk tid än med de egentliga torneringarna och stridslekarna under äldre vasatid.